

TIJD EN KALENDER.

DOOR

Prof. R. S. TJADEN MODDERMAN.

Vervolg van bladz. 147.

Hoezeer onze moderne beschaving, in hoofdzaak aan de heidensche oudheid ontleend, den invloed van het Christendom heeft onderhouden, springt duidelijk in 't oog bij de geschiedenis van onzen kalender. Dit is trouwens begrijpelijk, want bij alle volken is de tijdregeling een voorname bemoeiing der geestelijkheid geweest.

De veranderingen, voor en na in den Juliaanschen kalender aangebracht, zijn slechts ten deele als verbeteringen te beschouwen. Zeer ongelukkig waren o.a. de wijzigingen in den aanvang van het jaar beproefd.

Op zich zelf doet het er weinig toe van waar men den kringloop aanvangt: hetzij bij een der vaste punten in de aardbaan (voorjaars- of najaars-nachteveningspunt, zomer- of winter-zonnestilstand), 't zij van een tijd des jaars, waarop een voor de menschheid belangrijke gebeurtenis voorviel. Doch eens gekozen en een tijd lang gebezigd, was het in hooge mate gewenscht zich daaraan te houden, niet alleen voor den geschiedschrijver, maar voor ieder, die met vroegere tijden te rekenen heeft. Naast den oud-Romeinschen aanvang op 1 Januari, die vooral in 't dagelijksch leven nooit geheel is opgegeven, zijn in de middeleeuwen, ja zelfs lang daarna, nog vele andere tijdstippen voor 't begin van 't nieuwe jaar in gebruik geweest.

Zoo begon men in de Venetiaansche republiek, van haar ontstaan tot haar ondergang (1797), het jaar op 1 Maart; in Rusland, op 1 September en in de pauselijke kanselarij, in de 11^e en 12^e eeuw, een tijdlang op 25 Maart. Wat zeer veel in gebruik is geweest was om het nieuwe jaar reeds op Kerstmis aan te vangen.

Waren deze twee laatste tijdstippen in harmonie met onze jaartelling, die van de vleeschwording of van de geboorte van Christus af wil rekenen, in hooge mate onpractisch, om niet te zeggen dom was de zoogenoemde »stijl van den Hove», naar 't schijnt door het Henegouwsche gravenhuis in de Hollandsche provincies in gebruik gebracht en eerst in 1575 door den landvoogd REQUESSENS afgeschaft. Volgens dezen begon 't nieuwe jaar op Paschen, een beweeglijken feestdag, die op elken datum kan vallen tusschen 22 Maart en 25 April. De lengte van 't jaar kon dus nog geen 11, doch ook ruim 13 maanden tellen en tusschen de genoemde limieten kon men tweemaal denzelfden datum hebben met 't zelfde jaartal, om in een aansluitend jaar weer geheel te ontbreken. Het zal geen betoog behoeven welken last dit aan onze geschiedschrijvers en oudheidkundigen kan veroorzaken, en dat zij te rekenen hebben met de plaatselijke kalenders van die tijden en de dagen waarop in bepaalde jaren Paschen viel. Met dat al staat men dan toch nog wel eens bloot aan vergissingen, omdat naast den stijl van den hove, ook wel de meer gewone gevolgd werd, die 't jaar met 1 Januari aanving.

Eindelijk zij nog herinnerd aan den geheel hervormden Franschen kalender van 1792, die den aanvang van 't jaar op 22 Sept. stelde, stichtingsdag der republiek, die samenviel met de najaarsnachtevening.

Ten slotte is men toch overal teruggekeerd tot den klassieken eersten Januari.

Een nieuwigheid daarentegen van den Christelijken kalender, die stand heeft gehouden is de week, periode tusschen dag en maand, die, bij de semitische volken van oudsher in gebruik, door de Christenen van de Joden is overgenomen. Hoewel de Grieken en Romeinen uit Egypte met deze indeeling bekend werden, volgden zij ze niet en in 't klassieke Latijn is er zelfs geen woord voor: de benamingen »hebdomas» (dat zuiver Grieksch is) en »septimana» zijn eerst later daarvoor in gebruik gekomen. De Grieken verdeelden de maand in 3 dekaden van 10 d. (in de maanden van 29 dagen telde de laatste dekade één dag minder) en de Romeinen hadden de reeds genoemde »nundinae», perioden van 8 dagen, daar de marktdagen elken 9den dag (b.v. op den 2den, 10den en 18den dag der maand) gehouden werden. Deze liepen geregeld de maanden en jaren door; evenals onze weken, zij 't ook met deze beperking, dat de priesters door het tusschenschuiven van schrikeldagen het vallen

van den marktdag op prim. kal. en op de nonae zochten 'te beletten. Dit schijnt geduurd te hebben tot onder den Christen-keizer CONSTANTIËN, die, naar MOMMSEN vermeldt, een edict uitvaardigde, volgens welk de marktdagen voortaan op de zondagen, en dus wekelijks, moesten gehouden worden. Die keuze kan vreemd schijnen, doch weet men ook heden ten dage in 't zuiden weinig van zondagsrust en is het mogelijk, dat juist het van alle zijden samenkomen der bevolking voor de godsdienstoefeningen den Zondag voor marktdag bijzonder geschikt maakte.

We zijn van jongs af gewoon aan de week, die door godsdienstige overleveringen geheiligd schijnt; toch zal men bij eenig nadenken toegeven, dat zij, op zich zelf beschouwd, een weinig rationeele periode is. Voor 't getal zeven, de som der dagen die zij tot een hoogere tijdseenheid bijeenvoegt, dat wegens zijn ondeelbaarheid bij maten en gewichten geen toepassing vindt, pleit niets anders dan zijn vermeende heiligheid. ¹ Ook lijdt de week aan het groote gebrek, dat zij noch onderdeel van de maand is, noch van 't jaar.

Overigens is de oorsprong der week wel niet twijfelachtig en in de vier maanphasen te zoeken, waarvan de duur ongeveer $7\frac{8}{8}$ dag bedraagt. Hierop wijst ook de naam in de Germaansche talen: »week'' (Eng. en Holl.) »Woche'' (Hgd.), »vecka'' (Zw.), die men met het Latijnsche »vices'' en 't oud-Hoogduitsche »wihsal'' of »wohsal'' in verband heeft gebracht.

Een verbetering was het nummeren van de dagen der maand, waarvan men reeds van de 3de eeuw af voorbeelden gevonden heeft. Toch hield men zich tot in de 13de eeuw in oorkonden en chronieken doorgaans aan de benoemingswijze der Romeinen. Dezen gingen van drie vaste datums uit, oorspronkelijk ongeveer overeenkomende met die van nieuwe maan, eerste kwartier en volle maan, den 1sten (»kalendis'') den 5^{den} of 7^{den} (»nonis'') en den 13^{den} of 15^{den}

¹ Van ouds was 7 een mystisch getal, niet alleen in Egypte en Azië, doch ook bij de Grieken en Romeinen. De natuur, meende men, bevoorrechtte dat getal: getuige de zeven planeten en de pleiaden (zevegesternte), alsook de ontwikkelingsperioden van den mensch. Met 7 maanden breken de eerste tanden door en met 7 jaar begint de tandwisseling; met 2×7 jaar wordt de mensch manbaar en met 3×7 jaar is zijn wasdom voltooid. Voorts waren er 7 wonderen der wereld, had Griekenland 7 wijzen, enz. De geleerde M. VARRO, tijdgenoot van CAESAR en CICERO, schreef uitvoerig over dit onderwerp. Uit zijn verloren gegaan werk deelt AULUS GELLIUS 't een en ander mede.

(»idibus").¹ Door cijfers werd dan aangegeven hoeveel dagen nog verlopen moesten, vóórdat »kal.", »non." of »id." bereikt was, die dagen en den bedoelden dag evenwel meëttellend. Eerst omtrent het jaar 1400 schijnt het nummeren der dagen meer algemeen geworden te zijn in geschriften. Vermoedelijk is het langzaam doordringen dezer verandering hieruit verklaarbaar, dat zij eerst in het dagelijksch leven in zwang kwam, terwijl men, de pen opnemende, doorgaans de klassieke namen bleef volgen. Alle veranderingen in zegswijzen en uitdrukkingen beginnen toch eerst in de spreek- en niet in de uit haren aard meer conservatieve schrifttaal.

In de middeleeuwen is bovendien nog een andere wijze in gebruik gekomen om de dagen van 't jaar aan te duiden, waarvan reeds in de 9de eeuw voorbeelden zijn aangetroffen en die later (13^e, 14^e eeuw) in niet-officiële stukken veel gevolgd werd, ja zelfs nu nog niet geheel vergeten is. Deze wijze van dagteekening, die 't bijvoegen der maand overbodig maakte, bestond in 't noemen van den Christelijken feestdag of van den heilige, waaraan de dag gewijd was. Daar men de dagen van alle heiligen niet bekend veronderstelde, telde men alleen naar de voornaamsten en sprak van: daags voor St. Pieter, Paul of zondags voor St. Jansdag, in welk laatste geval men weten moest op welken dag der week 24 Juni viel. Hoewel deze manier van den dag aan te geven aan de Romeinsche herinnert, (daags vóór den kalenderdag) geeft dit toch aan den kalender een Christelijken en tevens dichterlijken stempel.

Van onze praktische notering wordt het prozaïsche niet meer gevoeld. Doch dit is de macht der gewoonte, want sloeg men voor op Amerikaansche manier de straten onzer steden door volgnommers aan te duiden, in plaats van door namen, dan zou menigeen dit, in weerwil van 't meerdere gemak, als al te nuchter afkeuren.

Toen CAESAR het jaar op 365 d. aannam, was reeds aangetoond dat dit iets te lang was. De grootste sterrenkundige der oudheid, HIPPARCHOS, die van 160—125 v. Chr. leefde, had de Egyptische bepaling verbeterd en voor den duur van het tropisch jaar 365 d. 5 u. 52'12" gevonden. Dat men dit in CAESAR's tijd ook te Rome wist, mag men vermoeden uit een plaats bij CICERO (*De natura Deorum*, II,

¹ De *even* datums waren hierbij vermeden. In de maanden, die reeds vóór CAESAR 81 d. hadden (Mrt., Mei, Quint., Oct.), viel „nonae" op 7 en „idus" op 15; in de overige resp. op 5 en 13.

19) waarin gezegd wordt, dat de zon haar jaarlijkschen omloop in *bijna* („fere'') 365 en een kwart dag volbrengt. Niet onwaarschijnlijk vond CAESAR dit verschil van nog geen volle acht minuten te gering, om van het Egyptische cijfer af te gaan, dat veel gemakkelijker was voor de berekening.

Doch, gelijk later bleek, was ook de bepaling van HIPPARCHOS nog eenige minuten te hoog en CAESAR's jaar 11' 12'' te lang. Dit is 18 uur 40' te veel op een eeuw of één dag op $128\frac{1}{2}$ jaar.

Toch is de Juliaansche kalender tot op heden bij de aanhangers der Grieksche kerk in gebruik gebleven en in de overige Christelijke landen eerst na verloop van vele eeuwen schoorvoetend achtereenvolgens door een nieuwen vervangen. Naar men weet, is in 1582 met den nieuwen stijl begonnen. Op last van den toenmaligen roomschen hoogepriester, GREGORIUS XIII, bij pauselijke bul van 24 Febr. 1581, moesten de geloovigen in het daaropvolgend jaar 10 dagen in den kalender schrappen en wel, met behoud van de volgorde der weekdagen, op Donderdag 4 Oct. 1582 onmiddellijk Vrijdag 15 October laten volgen.

Men mag vragen of die forsche maatregel eigenlijk wel noodig is geweest. Evenmin als het ons hindert, dat onze lengtemaat, de meter, niet precies een tienmillioenste van een kwadrant van den meridiaan is, evenmin kon men er last van hebben, dat men den tijd met iets te lange jaren mat. Daar de Juliaansche eeuw slechts $18\frac{2}{3}$ uur te lang is, is zelfs in een lang menschenleven daarvan niets te bespeuren.

De reden, dat men wijziging noodig vond, was een godsdienstige, of juistere gezegd kerkelijke. Zij lag in de beweeglijkheid van den Paaschdag, door 't concilie van Nicea in 325 bepaald op den eersten Zondag, volgend op de eerste volle maan na de voorjaarsnachtevening. Deze laatste was toen tot 21 Maart vervroegd en was in 1582 nog tien dagen meer teruggegaan. Hield men zich dus aan het voorschrift van genoemde kerkvergadering, dan zou Paschen allengskens op vroegere datums vallen en de tijdruimte, noodig voor de heilige dagen tusschen Kerstmis met zijn vasten datum en Paschen, zou voortdurend inkrimpen.

Aan dit bezwaar had de commissie met de herziening van den kalender belast evenwel ook op andere wijzen kunnen tegemoetkomen, te meer omdat zij niet streng aan de bepalingen van het concilie gebonden was.

Vooreerst had zij kunnen volstaan met haar bekende bepaling,

dat de eeuwjaren voortaan geen schrikkeljaren zouden zijn, tenzij deelbaar door 400, waardoor van de 100 schrikkeldagen in vier eeuwen er drie vervielen, bijgevolg de Juliaansche eeuw gemiddeld met 18 uur verkort werd. Het voorjaars-nachteveningspunt, dat destijds nog niet hinderlijk vervroegd was, zou dan voor langen tijd gefixeerd zijn. Dan had men ook den gebruikelijken vierjarigen schrikkeldag zoolang kunnen laten uitvallen, totdat het begin der lente wederom op 21 Maart viel, of eindelijk had men den Paaschdag minder beweeglijk kunnen maken, b.v. door dien op den eersten Zondag in April te stellen. Al die plannen waren reeds veel vroeger voorgesteld en zijn zeker ook door de commissie overwogen (wat althans vaststaat wat het laatst genoemde betreft), doch — zooals het meer gaat bij al te lang gerekte beraadslagingen — per slot van rekening koos men het minst doelmatige, het schrappingsplan van den Italiaanschen arts ALOISIO LILIO, ruim twee eeuwen vroeger reeds voorgesteld door JOHANNES VON MURIS.¹

De invoering van den nieuwen stijl heeft veel verwarring in de chronologie veroorzaakt. Stellig zou dit minder het geval zijn geweest, als de nieuwe tijdrekening, waarover men lang doende was, (reeds in 1476 had paus SIXTUS IV daarvoor den wis- en sterrenkundige REGIOMONTANUS naar Rome laten komen) nog vóór de kerkhervorming haar beslag gekregen had.

Waarschijnlijk was zij dan in de westersche landen meer gelijktijdig ingevoerd. Doch nu werd alleen in echt Katholieke rijken onmiddellijk aan het pauselijk bevel gehoorzaamd. Zoo in Spanje, Portugal en in Italië, hoewel in het laatste land, met uitzondering van Pisa en Florence, die eerst in 1750 den nieuwen stijl aannamen. Ook Frankrijk volgde spoedig, nog in Dec. 1582.

Daarentegen bleef men in de landen, waar de protestanten de macht hadden, aan de Juliaansche tijdrekening getrouw. Men zag in de roomsche nieuwigheid een listige poging om in de gezuiverde kerk weer papisterijen binnen te smokkelen en spotte met den paus, wiens hoogheidswaanzin nu zoo ver geklommen was, dat hij zelfs de beweging der hemellichamen wilde regelen.

Gedurende de geheele 17de eeuw had men in Duitschland een

¹ Het plan om schrikkeldagen over te slaan was reeds in de 13e eeuw voorgesteld door den Schotschen monnik SACROBOSCO († in 1256) en dat om het voorjaarsnachteveningspunt te fixeeren waarop het was, is in 1513 aangegeven door een Nederlander, PAULUS VAN MIDDELBURG, hoogleeraar te Padua.

roomsche en een protestantsche dagnoteering en een eindeloos twist-geschrift tusschen katholieke geestelijken en hervormde geleerden. Eindelijk, in Februari 1700, gingen de protestanten aldaar tot den nieuwen stijl over, vooral door toedoen van LEIBNITZ en van WEIGEL, hoogleeraar in de wiskunde te Jena. Zweden volgde in 1750 en nog twee jaar later Engeland.

Wat ons land aangaat, in de provincies Holland en Zeeland is de nieuwe stijl vroeg ingevoerd en werd daartoe de dag na Drie Koningen, 7 Jan. 1583, als de 17de genoteerd. Dit geschiedde ten gevalle van ANJOU en ook in Utrecht zou men bijna daartoe zijn overgegaan. Doch daags vóór de afkondiging ontvingen de Staten aldaar het bericht van den aanslag op Antwerpen, («Fransche furie») wat hen zoo ontstemde, dat zij het besluit introkken. Ook Gelderland, Overijssel, Friesland en de Ommelanden bleven nog tot 1700 den ouden stijl getrouw. Daarentegen was men in de stad Groningen, in 1580 door RENNEBERG weer in Spaansche handen gebracht, reeds op 10/20 Feb. 1583 tot de nieuwe tijdrekening overgegaan. Doch toen in 1594, na de verovering door prins MAURITS, de hervormden weer aan het roer kwamen, keerde men tot den ouden stijl terug, en eerst bij besluit van de Staten van 30 Dec. 1700 werd andermaal de nieuwe ingevoerd.

Naar den lezer bekend zal zijn, is ook het Gregoriaansche jaar nog iets te lang. Daar wij in vier eeuwen 97 schrikkeljaren hebben (drie minder dan CAESAR) is de gemiddelde duur:

$$365 \frac{97}{400} = 365,2425000 \text{ dagen.}$$

De werkelijke duur is: 365,2422169 >

Ons jaar is dus telang 0,0002831 >

wat één dag te veel is op 3532½ jaar.

De meest praktische verbetering zou zijn, dat men van de schrikkeljaren, die wij op de door 400 deelbare eeuwjarren nog behouden hebben, diegene liet uitvallen, welke tevens door 4000 deelbaar zijn. Dus wél een schrikkeljaar in 't jaar 2000, 3000, 5000 enz., maar niet in 4000, 8000, 12000, en verv. De gemiddelde duur van een jaar zou dan worden:

$$365 \frac{97}{400} - \frac{1}{4000} = 365 \frac{969}{4000} = 365,2422500 \text{ d.}$$

Daar de ware duur op: 365,2422169 d.

gerekend wordt, is dat nog: 0,0000331 d.

te veel, of één dag op $30211\frac{1}{2}$ jaar. Het is evenwel duidelijk, dat men deze verbetering gerust aan 't nageslacht kan overlaten, aangezien eerst in het jaar 4000 de eerste schrikkel-dag komt, dien men zou moeten overslaan.

Al dit getob met den tijd, dat eeuwen lang veel hersenarbeid, papier en inkt kostte en herhaaldelijk twisten en beroeringen veroorzaakte, was 't gevolg hiervan, dat men het weinig rationeele vraagstuk trachtte op te lossen om twee geheel verschillende tijdmaten met elkander te doen rijmen. Het kwam toch hierop neer, dat men zoeken moest hoeveel jaren van beurtelings 365 en 366 heele dagen noodig waren, zóó dat de som van de dagen gedeeld door die der jaren gelijk werd aan 365,2422169. En de schamele winst van dat alles was, dat het voorjaarsnachteveningspunt om denzelfden datum bleef schommelen, als waarop het in 't jaar 325 na Chr. viel en dat de jaargetijden in dezelfde maanden bleven vallen.

Alleen ons gemiddeld, zoo men wil ons theoretisch jaar, is gelijk aan het tropische. Want de jaren, waarmee wij werkelijk rekenen, zijn terwille van de tweede tijdmaat op heele dagen afgepasst en daardoor in gewone jaren te kort en in schrikkeljaren te lang.

Wegens de geringe deelbaarheid van 365 en 366 zijn de aldus verkregen kunstjaren slecht onder te verdeelen. Van de eenige goede afpassing, die 't eerste cijfer toelaat, (factoren 5 en 73) wordt, behalve een enkele maal in de meteorologie, geen gebruik gemaakt, terwijl het tweede, (factoren 2, 3 en 61) als alleen geldend voor een schrikkeljaar, minder in aanmerking komt.

Welke fraaie verdeeling van 't jaar had men kunnen maken, als de aarde juist in 360 dagen haar omloop volbracht! Hadden de gelijkheids-mannen van de eerste Fransche republiek kans gezien haar daartoe te dwingen, dan zouden zij dit zeker niet nagelaten hebben. Want hun onvermogen in dezen weerhield ze niet om 't jaar in 12 maanden te verdeelen van 30 dagen (3 decaden) en van de 5 of 6 overblijvende maakten zij zich af door ze als »sansculottides'' aan openbare feesten te besteden.

Niettemin waren de ons door de natuur in een jaar gegeven dagen wel iets beter tot groepen saam te voegen geweest, dan men gedaan heeft. Sedert CAESAR tellen van de 12 maanden zeven 31, vier 30 en één 28 dagen. De laatste valt in 't eerste kwartaal en van de zeven van 31 komen er drie in 't eerste, vier in het tweede halfjaar.

Van daar dat het jaar niet op 1, maar op 3 Juli half verstreken is en dat van de vier kwartalen het eerste en tweede resp. 90 en 91, de twee laatste daarentegen elk 92 dagen tellen.

Naar 't schijnt heeft CAESAR voor die ongelijke verdeling een reden gehad. Het begin der lente op 25 Maart stellende, wilde hij ook de andere seizoenen op den 25sten der maanden Juni, September en December laten beginnen. En daar nu om bekende redenen de aarde iets meer tijd behoeft om den weg van voor- tot najaarsnacht-eveningspunt af te leggen, dan den omgekeerden, werd ter bereiking van dit doel een ongelijke indeeling noodzakelijk.¹

Niettemin had hij, zonder dit te schaden, van Januari en Maart elk een dag kunnen afnemen en die bij Februari voegen, zooals thans de meteorologen doen. De drie eerste maanden van het jaar waren dan ten minste van gelijken duur geworden. Toch zou het om een andere reden jammer geweest zijn als hij dat gedaan had. Want in een gewoon jaar heeft van alle maanden Februari, juist vier weken, de meest praktische lengte. Daardoor toch vallen in Februari en Maart de dagen der week op dezelfde datums.

In *De Tijdspiegel* van Maart 1897 heb ik in een opstel getiteld »De Gregoriaansche tijdrekening'', waarvan voor dit stuk, voor zoo ver dit te pas kwam, gebruik is gemaakt, een regeling uiteengezet, waardoor dit groot gemak het geheele jaar door wordt verkregen. Bovendien wordt de indeeling van 't jaar in helften, kwartalen, enz. daardoor zoo goed als zij mogelijk is.

Er wordt daarbij nitgegaan van 't cijfer 364, deelbaar door 4, 7 en 13. Er blijft dan slechts één dag over en men kan de gebruikelijke week van 7 dagen behouden. De 12 maanden, waarvan namen en volgorde onveranderd blijven, zou men alle tot 28 dagen moeten inkorten en daaraan nog vier weken toevoegen en wel telkens een na drie maanden: dus na 28 Maart, 28 Juni, 28 September en 28 December. 't Jaar vangt aan daags vóór 1 Januari op een dag, die niet tot eenige week of maand behoort, maar »Nieuwjaarsdag'' heet. In een schrikkeljaar gaat de zoogenoemde »schrikkel dag'' aan den 1sten Juli vooraf. Zodoende zouden alle maanden en ook de vier afzonderlijke weken (die men naar de dan juist begonnen jaargetijden: voorjaarsweek, zomerweek, enz. kan noemen) met Zondag kunnen beginnen en met Zaterdag eindigen. Men

¹ Van 25 Mrt.—25 Sept. is 184, van 25 Sept.—25 Maart 181 dagen.

ziet in, dat zoodoende het jaar gelijker in tweeën en vieren te deelen is, dan thans en dat alle datums der maanden en afzonderlijke weken steeds op denzelfden dag der week vallen.

Die naar de seizoenen genoemde weken vormen eigenlijk, zoo men wil, een dertiende maand, maar ze zijn van elkander gescheiden om een deeling van 't jaar in vieren gemakkelijk te maken en de twaalf gebruikelijke maanden, in weerwil van de inkorting, toch in dezelfde jaargetijden te houden als tot dusverre.

Een soortgelijk plan, doch m.i. minder doelmatig, (12 maanden van 28 d., gevolgd door een 13^e maand van 29—30 d.) is ook door anderen voorgesteld.¹ Doch het heeft geen nut daarover verder uit te weiden. Tot een eenigszins afdoende hervorming van den kalender, die in de geheele beschaafde wereld gelijktijdig diende te worden. ingevoerd, komt het hoogstwaarschijnlijk toch nooit.

Was het mogelijk van meet af te beginnen, dan zou 't nog beter zijn het jaar als maat van den tijd geheel af te schaffen. Aan den duur van een etmaal heeft men immers als eenheid genoeg en het is niet in te zien waarom de tijd een uitzondering zou maken op den regel, dat men niet met twee maten moet meten — wat niet alleen figuurlijk, maar ook letterlijk een wijze les is. Geheel overeenkomstig aan ons decimale stelsel van maten en gewichten, zou men door die eenheid, den dag, tien, honderd, duizendmaal grooter en kleiner te nemen, elke periode nauwkeurig kunnen aangeven. Te klein is de maat ook niet, gelijk men wellicht denken zou; sedert 't begin onzer jaartelling zijn nog geen 700,000 dagen verlopen.

Doch natuurlijk heeft dit radicale plan, dat voor de onderverdeling van den dag boven uitvoerig werd besproken, nog minder kans van slagen dan het eerst vermelde, dat, met behoud van de dubbele maat, alleen de indeelingen van 't jaar gelijker trachtte te maken.

Ten slotte zij nog herinnerd, dat onze christelijke jaartelling, die eerst in 't laatst van de 11de eeuw algemeen gebruikelijk werd,² van een onzeker punt aanvangt. Wanneer, onder de regeering van keizer AUGUSTUS, Christus precies geboren werd, is onbekend, waarschijnlijk

¹ Zie *de Spectator* van 27 Juni 1896.

² De ondst bekende oorkonde, die deze notering volgt, is van 840, onder LODEWIJK DEN VROME en de eerste pauselijke bul van 938. Doch eerst langzamerhand werd zij regel en in de westersche landen algemeen aangenomen.

eenige jaren vroeger dan op grond van DIONYSIUS EXIGUUS, die in 525 het eerst voorstelde van de vleeschwording van Christus af te tellen, is aangenomen.

Herstelt men eene door dezen begane rekenfout, dan zou men Christus geboorte niet op 753 na de stichting van Rome moeten stellen, maar 7 jaar vroeger. Toch men heeft dat terecht niet gedaan, omdat men inmiddels had ingezien, dat de grondslagen der berekening zelve onzeker waren.

Aanvankelijk was ik voornemens geweest dit opstel »Ons getob met den tijd» te noemen. Doch hoewel ik meen aangetoond te hebben, dat men alle recht heeft daarvan te spreken, zou zoodanige titel toch minder goed den inhoud hebben aangegeven, dan die welke er nu bovenstaat.

Den Haag, Juli 1904.